

Гнучка інтеграція: історичний досвід Європи та значення для України

/ В. Липов. - Український щорічник з європейських інтеграційних студій. Випуск III. Україна - європейський союз: від партнерства до асоціації. - Луцьк : Терен, 2019. - С. 214 - 223. (428 с.) 0,5 умовн. друк. арк.

Володимир Липов

Доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки та менеджменту ЗЕД

Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця

Гнучка інтеграція: історичний досвід Європи та значення для України

***Анотація.** Розглянуто історичні типи інтеграції на європейському континенті. Акцентовано увагу на впливі ціннісних характеристик національних культур. Розкрито відмінності змісту інтеграційних процесів, ініційованих «зверху» та «знизу» Представлено класифікацію її типів залежно від переговорної сили суб'єктів, що інтегруються та особливостей лідера інтеграційних процесів.*

***Ключові слова:** Гнучка інтеграція, Європейський Союз, інтеграція зверху, інтеграція знизу, історичні типи інтеграції, міжнародна економічна інтеграція.*

***Annotation.** Historical types of integration on the European continent are considered. The emphasis is on the influence of the value characteristics of national cultures. The differences of the content of the integration processes, initiated from above and below, are revealed. Classification of its types, depending on the negotiating power of the integrating subjects and the features of the leader is presented.*

***Keywords:** European Union, flexible integration, integration from above, international economic integration, historical types of integration.*

Середина другого десятиліття двохтисячних років ознаменована кардинальною переорієнтацією тренду інтеграційних процесів на європейському континенті. На зміну оптимістичним настроям стосовно подальшого поглибленню взаємодії між країнами-учасницями ЄС прийшла хвиля дезінтеграційних устремлінь. Голосування за Brexit громадян Великої Британії

виглядає лише вершиною айсбергу. Песимістичні настрої стосовно перспектив розвитку ЄС ширяться у Франції, Нідерландах, Італії, цілій низці країн Східної та Центральної Європи. Надмірна бюрократизація керівництва інтеграційного об'єднання, втрата національними державами цілої низки інструментів захисту національних інтересів в умовах розгортання кризових явищ світової економіки, певні суперечності між інтересами окремих країн стимулювали зростання критичного ставлення перспектив подальшого поглиблення інтеграційної взаємодії. Однак чи можна вважати цю тенденцію специфічною саме для сучасного періоду розвитку ЄС? Чи можна вважати, що ЄС вже пройшов пік свого розвитку і в подальшому можна передбачати згортання інтеграційних процесів на континенті? В кінцевому підсумку як ці процеси мають позначитись на перспективах розвитку євроінтеграційних устремлінь України?

Метою роботи є дослідження історичного досвіду шляхів розвитку інтеграційних процесів на європейському континенті в контексті визначення можливостей підвищення гнучкості інтеграції, спрямованої на мінімізацію негативних наслідків посилення впливу диференціації середовища господарювання в умовах розширення ЄС в цілому та поглиблення інтеграційної співпраці України з ЄС зокрема.

Методологія дослідження. Результати отримано за рахунок застосування методів діалектичного, історико-логічного, структурно-функціонального компаративного, етнометричного аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Виділяють кілька хвиль євроінтеграційних процесів і кожна з них зумовлювала активізацію інтересу до проблем, що виникають в результаті ускладнення взаємовідносин між країнами-учасниками. Вже у 60-х рр. ХХ ст. С. Хоффман звертає увагу на зіткнення інтересів між окремими учасниками інтеграції зокрема та між ними й інтеграційним об'єднанням як єдиним цілим [1]. Вже в роботі 80-х років вчений зазначає, що зіткнення двох логік - логіки різноманіття (logic of diversity) та логіки інтеграції (logic of integration), породжуваних відмінностями економічного середовища, призводить до виникнення суперечностей [2]. Перша,

друга та третя хвилі розширення ЄС стимулювали періодичний сплеск інтересу до вивчення проблем диференціації учасників інтеграційного процесу [3]. Вже в доповіді Центру економічних та політичних На основі аналізу історії європейської інтеграції вчені наголошують на необхідності врахування особливостей внутрішнього економічного середовища країн, що інтегруються, а отже виділення варіативної та універсальної складових інтеграційних процесів [4]. Значний інтерес в контексті теми роботи викликає робота А. Стабба, який, ще у 1999 році закликав до зміни самої парадигми європейської інтеграції. Дослідник стверджував, що поглиблення інтеграційного співробітництва призведе до необхідності зміни жорсткої її моделі, заснованої на ідеях федералізму, функціоналізму та міжурядового підходу на більш гнучку [5]. Ідеї вченого найшли подальше підтвердження в ході розширення ЄС на Схід. Зростає інтерес до цієї проблеми. Так, А. Келікер акцентує увагу на потребі у визначенні опосередкованих, обхідних шляхів поглиблення інтеграції, в тому числі й через виділення груп просунутих країн [6]. Дослідженню різноманітних складових забезпечення більшої гнучкості процесів європейської інтеграції. присвячено роботи таких вчених, як С. Адерсен та Н. Сіттер [7], К. Дайсон [8], К. Хольццер та Ф. Шиммельфеннінга [9], Р. Адлер-Ніссен [10], Ф. Шиммельфеннінга, Д. Леффен та Б. Ритбергера [11], Дж. Фоссам [12].

Отже, колізії, що породжуються бурхливим та в значній мірі суперечливим і непередбачуваним розгортанням в сучасному світі процесів інтеграції та дезінтеграції зумовлюють постійний інтерес дослідників до цього явища. В центрі уваги виявляється широке коло економічних, політичних, соціальних, культурологічних, екологічних його аспектів. Об'єднує їх прискіплива увага до відстеження процесів, що відбуваються на рівні безпосередньої взаємодії суб'єктів господарювання, намагання визначити інтереси, що рухають їхніми діями, передбачити наслідки та запропонувати шляхи їх мінімізації, оптимізації результатів спільної діяльності. Витоки такого підходу закладаються на рівні позитивістської парадигми досліджень, що домінує в сучасній науці [13].

Історія розгортання міжнародної економічної взаємодії вказує на необхідність більш прискіпливого та уважного дослідження інтеграції. Серед основних чинників, що зумовлюють ускладнення механізмів взаємодії суб'єктів інтеграції та необхідність забезпечення більшої гнучкості можна виділити:

природно-ресурсні, що спричиняються різноманіттям матеріально-технологічного середовища господарювання європейського континенту. Зокрема відмінностями географічного розташування, кліматичних умов, ландшафту, забезпеченості земельними, мінеральними, відтворювальними ресурсами, їх комунальних властивостей. Їх стабільність та визначальний вплив на специфіку господарчої діяльності зумовлюють значні відмінності національних культур і формованих на їх основі моделей соціально-економічного устрою країн Європи;

соціокультурні й інституційні, пов'язані з відмінностями культур господарювання та похідне від них різноманіття моделей інституційного устрою. Зокрема, ми маємо справу з англо-саксонською моделлю ліберальної ринкової економіки (Велика Британія), Північно-Європейською моделлю держави загального добробуту (Швеція, Фінляндія, Данія), Центрально-Європейською моделлю соціально-орієнтованої ринкової економіки (Німеччина), Південно-Європейський моделлю публічного капіталізму (Франція). Особливий інтерес в контексті формування інтеграційної єдності на європейському континенті привертає різноманіття шляхів розбудови моделей постперехідного капіталізму в пострадянських країнах Центральної та Східної Європи;

функціональні, що відбивають відмінності структури виробничих фондів, індустріального, фінансового, соціального секторів економік країн-членів ЄС. В свою чергу вони закладають різноманіття систем освіти, інституціональних механізмів забезпечення інноваційного розвитку, соціальної підтримки населення, відношенні до екологічної, безпекової політики, пріоритетів зовнішніх відносин;

територіальні, пов'язані з просторовими масштабами ЄС та різноманіттям умов господарювання (альпійський, англо-саксонський (острівний

атлантичний), балканський, балтійський, франко-німецький, центрально- та східно-європейський, середньоземноморський, північний регіони). Це також створює потенціал виникнення суперечностей, пов'язаних зі специфікою інтересів географічного близьких або віддалених груп країн-учасниць, прикордонних територій. У свою чергу це зумовлює посилення ролі та значення регіональної політики ЄС, зростання уваги до транскордонної диференціації, забезпечення розвитку прикордонних, депресивних, старопромислових територій, стимулювання співробітництва на рівні єврорегіонів, врахування специфіки окремих регіонів Європи в процесі визначення спільної зовнішньої політики;

часові, пов'язані з відмінностями рівнів економічного розвитку країн ЄС. Відповідно постає потреба формування диференційованого підходу до визначення шляхів подальшого розвитку інтеграції.

Різноманіття *історичних типів інтеграції*, що брала свій початок на європейському континенті або формувалася під впливом європейської політики та культури може слугувати досить вдалим прикладом, що ілюструє вплив цих чинників. Серед них ми знаходимо поглиблення господарських відносин *між центром та регіонами у рамках імперських утворень (Римська імперія, імперія Каролінгів, Російська, Австро-Угорська імперії); створення торговельних союзів міст, ключову роль в яких грало купецтво (купецька Ганза, що охоплювала узбережжя Північного та Балтійського морів); досягнення політичного компромісу між феодалною верхівкою та купецтвом, що забезпечувало інтеграцію міста та села (Республіка об'єднаних провінцій); варіант інтеграції, коли ініціативу повністю брала на себе феодална держава, спроможна подавити опір окремих феодалів (середньовічні Англія та Франція); зародження економічної інтеграції у результаті домовленості між роздробленими феодалними князівствами (Німеччина й Італія); добровільне об'єднання колишніх колоній (США). Варто зазначити, що підсумковим результатом зазначених історичних типів інтеграції на європейському континенті або в країнах, ментально пов'язаних з ним, у більшості випадків*

ставало формування федеративного, або навіть унітарного (Франція) державного утворення.

Варто зазначити, що традиційний погляд на економічну інтеграцію взагалі лишає за межами уваги більшість із вказаних її історичних типів. Причина – ігнорування сутнісної подоби процесів, що відбуваються й які власне й відрізняють інтеграцію від інших форм економічної взаємодії. *Адже у всіх випадках утворення на основі об'єднання кількох учасників нової, інтегрованої системи не заперечувало збереження власної ідентичності її учасників.* Навіть якщо таке збереження, як у випадку з імперськими утвореннями, виглядає парадоксальним. Варто лише нагадати про модель імперії як «колеса без ободу». Вже сама диференціація на імперський центр і периферію, відділення колоній одна від одної, можливість їх зв'язків лише через метрополію, заважали повній уніфікації імперського середовища, сприяло збереженню колоніями своїх специфічних рис.

Значну базу інформації про відмінності культур країн, що інтегруються здатні надати результати цілого ряду глобальних порівняльних досліджень цінностей, що проводилися в останні роки під керівництвом таких вчених, як Р. Інглхарт, Г. Хофстед, Ф. Тромпенаарс, Ш. Шварц. В нашому розпорядженні є результати дослідження національних господарчих цінностей Г. Хофстеда [14].

Профілі національних культур господарювання європейських країн, що відносяться до відмінних інституціональних моделей, ілюструють їх подобу для країн, об'єднаних в певні соціально-економічні моделі та суттєву диференціацію між відповідними моделями. Для **центральноєвропейських країн** характерні поєднання орієнтації на *помірну дистанцію влади* з високими рівнями *індивідуалізму, маскулинності* та *несприйняття невизначеності*. Профіль ціннісних характеристик господарювання країн **Північної Європи** відрізняється від англосаксонських країн та країн Центральної Європи *високим рівнем жіночності*, переважним *сприйняттям невизначеності*, *незначною дистанцією влади*, *помірним індивідуалізмом*. Профіль культурних характеристик країн **Південної Європи** нагадує неправильний ромб з акцентом

на *незначну перевагу феминності (жіночності)* (за винятком Італії) та *запобіганням невизначеності*. Дещо вища за середню *дистанція влади* поєднується з *незначним переважанням індивідуалізму*. Часткову відповідь на питання про можливість корекції господарських цінностей національної культури в процесі інтеграції дають результати анкетування студентської молоді ряду пострадянських країн, Туреччини й Пакистану, у якому брали участь і студенти українських ЗВО. Профіль ціннісних орієнтацій українських студентів набуває форми, близької профілю Італії. Вестернізація менталітету українського студентства за такими групами цінностей, як *дистанція влади, індивідуалізм/колективізм, суттєве зростання маскулинності (мужності)* супроводжується зростанням і до того значного рівня *запобігання невизначеності* (з 80 до 83). Відмінності ціннісних орієнтацій національних культур країн Європи є об'єктивним результатом різноманіття умов господарювання та шляхів історичного розвитку. В свою чергу вони закладають відмінності Path dependens (залежності шляху розвитку) країн, що створюють єдиний інтеграційний простір. На інституційному рівні ця різниця найбільш яскраво виявляється у наявності суттєво відмінних правових систем - прецедентного англо-американського права (Велика Британія) та континентального кодифікованого (країни Центральної та Південної Європи). Проміжні позиції займає правова традиція країн Північно-Західної Європи, що увібрала елементи обох систем. Саме на таких традиціях відбувається розбудова права ЄС.

Як свідчать представлені історичні та етнометричні приклади, інтеграційні процеси стають результатом взаємодії суб'єктів господарювання різного рівня. Поштовхом до інтеграції стає їх власний інтерес. *Ключову роль можуть брати на себе як держава так і мезо та мікроекономічні суб'єкти*. Роль останніх в сучасних умовах суттєво зростає. Отже, мова йде про *інтеграцію, ініційовану зверху, або «інтеграцію знизу», ініційовану суб'єктами господарювання мезо- та мікроекономічного рівня* (Табл. 1).

Інтеграція зверху та інтеграція знизу

Критерії	Інтеграція зверху	Інтеграція знизу	
		Територіальна	Процесуальна
Основний суб'єкт	Держави, міждержавні та наддержавні органи	Регіональні центри влади	Приватні організації
Джерело впливу	Правові повноваження	Правові повноваження, економічні потенціал учасників	Економічний потенціал учасників
Характер формалізації	Формалізація зверху	Поєднання формалізації зверху та міжфірмового контракту	Формалізація за рахунок міжфірмового контракту
Рух благ	Редистрибуція, обмін	Обмін, редистрибуція	Обмін

Врахування *сутнісної специфіки інтеграції як форми міжнародної економічної взаємодії якісно неоднорідних суб'єктів господарювання, за якої зберігається їх суб'єктність, зовсім не означає ігнорування відмінності їх переговорної сили*. Адже співвідношення переговорного потенціалу в таких інтеграційних об'єднаннях може варіюватися від рівності до асиметрії якісно однорідних або різнорідних суб'єктів інтеграційного процесу. Відповідно, за цим критерієм можна виділити одразу кілька моделей інтеграції (Табл. 2).

Таблиця 2

Співвідношення потенціалів, провідні суб'єкти та моделі економічної інтеграції

Співвідношення потенціалів	Провідний суб'єкт інтеграції		
	Держави	Регіони	Приватні структури
1	2	3	4
Рівність	Модель міжурядових договорів, принцип консенсусу (Об'єднання вугілля та сталі, <i>МЕРКОСУР</i> , <i>АСЕАН</i>)	Модель федералізації, делегування повноважень створюваному Центру (<i>США</i> , <i>ФРН</i>)	Модель неформальної торгівлі, неформальні мережеві структури (<i>Бізнесові мережі Африка</i> , <i>ПСА</i>)
Асиметрія якісно однорідних суб'єктів	Модель домінуючого учасника, імперії (<i>Британська імперія</i>)	Модель поглинання домінуючим регіоном (<i>Пруссія</i> , <i>від Московії до Росії</i>)	Модель корпоративної взаємодії (<i>ТНК</i> , <i>СП</i> , <i>ГВС</i> , <i>ГЛДВ</i>)

1	2	3	4
Асиметрія якісно неоднорідних суб'єктів	Модель спільного Центру, унітарні держави (ЄС)	Модель транскордонної конвергенції регіонів (Єврорегіони)	Модель недержавного права (Канонічне право, ІНКОТЕРМС)

Висновки. Дослідження історичного досвіду розгортання інтеграційних процесів на європейському континенті свідчить про значне різноманіття шляхів посилення міжнародної економічної взаємодії, зумовлене суттєвими відмінностями середовища господарювання країн, що інтегруються. Його врахування в умовах інтеграції України до ЄС буде сприяти забезпеченню зростання ефективності інтеграційних процесів, створює умови для врахування і запобігання ризиків, що породжуються кризовим станом постперехідної економіки, більш ефективного використання можливостей, що створюються виходом національних виробників на ринки Європи.

Література

1. Hoffman S. *Obstinate or Absolute: the Fate of the National-State and the Case of Western Europe* / S. Hoffman // *Daedalus*. – Boston – 1966. – Vol. 95, № 3, *Tradition and Change* (Summer, 1966). – pp. 862–915.
2. Hoffman S. *Reflection on the Nation–State in Western Europe Today* / S. Hoffman // *Journal of Common Market Studies*. – Oxford. – 1982. – Vol. 20; № 1. – P. 21 – 37.
3. Див. напр.: Tindemans, L. (1975) 'European Union: Report by Mr Leo Tindemans, Prime Minister of Belgium, to the European Council', *Bulletin of the European Communities*, supplement 1/76; Dahrendorf, R. *A Third Europe? Third Jean Monnet Lecture*, 26 November 1979 / R. Dahrendorf. – Florence : European University Institute, 1979.
4. *Flexible Integration: Towards a More Effective and Democratic Europe*. – London : Centre for Economic and Policy Research, 1995.

5. Stubb A. Flexible Integration and the Amsterdam Treaty: Negotiating Differentiation in the 1996 – 1997 IGC. : PhD thesis / A. Stubb. – London : The London School of Economics and Political Science, 1999.
6. Kölliker A. Flexibility and European Unification: The Logic of Differentiated Integration / Alkuin Kölliker. – Lanham : Rowman & Littlefield Publishers, 2006. xxii + 323 pp.
7. Andersen, S. Differentiated integration: what is it, and how much can the EU accommodate? / S. Andersen, N. Sitter // Journal of European Integration. – 2006. – Vol. 28, № 4. – pp. 313–330.
8. Dyson, K. Transverse Integration in European Economic Governance: Between Unitary and Differentiated Integration / , K. Dyson, M. Marcussen // Journal of European Integration. – 2010. – Vol. 32, № 1, pp. 17–39.
9. Holzinger, K. Differentiated Integration in the European Union: Many Concepts, Sparse Theory, Few Data / K. Holzinger, F. Schimmelfennig // Journal of European Public Policy . – 2012. – Vol. 19, № 2. – pp. 292–305.
10. Adler-Nissen, R. Opting Out of the European Union: Diplomacy, Sovereignty and European Integration, Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
11. Schimmelfennig, F. The European Union as a system of differentiated integration: interdependence, politicization and differentiation / F. Schimmelfennig, D. Leuffen and B. Rittberger // Journal of European Public Policy. – 2015. – Vol. 22, № 6. – pp. 764–782
12. Fossum. J.E. (2015) Democracy and differentiation in Europe / J.E. Fossum // Journal of European Public Policy. – 2015. – Vol. 22, № 6. – pp. 799–815.
13. Липов В. ЧИННИКИ ГНУЧКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ЯК ЗАСОБУ ПОСИЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ КОМПЛЕМЕНТАРНОСТІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ / В. Липов // Проблеми економіки та політичної економії. – 2017. – № 2. – С. 122 – 141. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://politeco.nmetau.edu.ua/journals/2/6_a_ua.p
14. Hofstede G. (2010) Cultures and Organizations: Software of the Mind. Revised and expanded 3rd Edition / G. Hofstede. – N.-Y. : McGraw-Hill. - 550 p.